

SZEMLE

*Áradás fulladásig*Potozky László: *Áradás*

Bámulatraméltó az a szenvedély, amelyvel fiatal erdélyi irodalmárok egy új generációja a romantikus transzszilvanizmustól merőben

eltérő hangvételben próbálja önmagát értelmezni. Terem ez a megújulási szándék jókora vadhajtásokat is, értelmetlen vagy akár értékelhetetlen írásokat, az eredetiség igénye, valamint az európai erdélyiség megszólaltatása ugyanakkor a kortárs magyar irodalom élvonalába is felemelt alkotókat és alkotásokat. 1995 óta jelennek meg az Előretolt Helyőrség Könyvek, már önmagában a sorozatcím telitalalat, minden játékon túl bizonyos küldetésudatot árul el. Az eddig megjelent kötetek között keresgélve megkerülhetetlen nevekkel találkozunk, a teljesség igénye nélkül: Fekete Vince, Orbán János Dénes, Szálinger Balázs, Nagy Koppány Zsolt, s tallózásunkból nem hagyhatjuk ki a nagyszerű költőnőt, László Noémit. A csíkszeredai születésű Potozky László ennek a lassan klasszikussá váló erdélyi modernségnek legfiatalabbjaként jelentkezett elsőkötetes prózaíróként. Mégpedig minden újtó szándék mellett letisztult elbeszélésmóddal, klasszikus lineáris történetfűzéssel, vállalva azt a világot, azt a sajátos közeget, amelyben él.

Potozky Lászlót az élet határhelyezetei érdeklilik. A történelemnek kiszolgáltatott lét nagy kérdései vetődnek fel: ember tud-e maradni valaki akkor, amikor megfosztják emberi létének minden fontos ismérvétől? A háború vagy a diktatúra egzisztenciális és morális nyomora éppúgy megjelenik Potozky novelláiban, mint a szélsőséges lecsúszás, a szociális peremhelyzetben élők érthetetlen züllése. Korunk ihlette azokat az elbeszéléseket, amelyek-

ERDÉLYI HÍRADÓ KIADÓ
- ELŐRETOLT
HELYŐRSÉG
SZÉPIRODALMI PÁHOLY
KOLOZSVÁR, 2011

ben a szerző mély empátiával fordul a páriálét iránt, főszereplői koldusok, prostituáltak, tökéletesen lecsúszott alkoholisták. Az elviselhetetlen

életkörülmények, a romlás és igénytelenség adja meg Potozky minden novellájának az alapszituációját, innen kizárólag a reménytelenségbe és a tragédiákba vezethet el majd minden történet. Legvégletesebb e tekintetben a *Halálösztön* című novella, amelyben az emberi jót levetkőzött, roncsá gyötört halálraítélt számára a legnagyobb megváltás a halál volna. Fogvatartói azonban újra és újra odaviszik egészen a kivégzés utolsó előtti pillanatáig, kínsúruk a tébolyult félelem állapotának meghosszabbítása, s ez megfosztja a halálraítéltet nemcsak emberi méltóságának maradékától, de emberi érzéseitől is.

Potozky világa messze van az idilltől. A kötet első novellája, a *Tea keddre* burkoltan rögtön ezzel nyit. Egy szeretett rokon hal meg, s vele minden, ami még megmaradt egy rég letűnt korból. Meghalt a régi, békés, konzolidált világ, maradt a fizikai és lelki enyészet. Eleinte a diktatúra világában vagyunk. A *Hulló lapok közt az ember főhőse* megöli azt a barátot, aki bizalommal fordul hozzá, mert a végsőkig nő feszültsége abbéli félelmében, hogy Jonuc besúgó. A *Drót a pofán* a család védettségének illúzióját rombolja le, s egyben érzékletes képben – a dróttal körbetekert pofájú, némán halálba vonszolt kisborjú látványában – szimbolizálja a diktatúra félelmen épülő rendjét. A főhős kisgyermek mindezt így fogalmazza meg: „...előbb-utóbb mindenkit elvisznek, még engem és az öcsémet is, mindannyiunknak van egy fenntartott hely a fekete kocsis hátsó ülésén”.

A feltehetőleg vidéki, falusi Erdélyt Potozky László elbeszéléseiben többnyire elsősorban a kisfiú szemszögéből láttatja. Bár tudjuk, az 1988-as születésű szerző nem sok személyesen megélt emléket őrizhet a forradalom előtti időkből, jó atmoszférateremtése, a részletek pontos ismerete arra utal, otthonosan mozog szülei, nagyszülei világában. A hústalanság „kényszerbőjtje”, az ólomöntés, a titkos borjűvágás éppúgy hitelesen szólalnak meg novelláiban, mint amennyire minden hamis máztól mentes a családtagok közötti kapcsolat megjelenítése. A három hasonló közegben játszódó elbeszélés (*Drót a pofán, Hús(v)íz, avagy egy kényszerbőjt története, A kutyafejű ember*) hősei közül kiemelkedik az apa szeretettel megformált alakja.

Tematikailag szintén összekapcsolható történetek azok, amelyek mind a háború – feltehetőleg a második világháború – idején játszódnak. Rokonítja egymáshoz őket a fordulópontra való kiélezettség, a meghökkentés, a váratlan végkifejlet. A *Galambok őre* az érdekes sztorin túl többet tartogat. A lebombázott bérházban egy férfi őrzi galambjait. Magányába beleszól egy kisfiú, aki szüleitől elbolyongva próbálja elűtni nagy éhségét. Marcus Vojnevában, a galambok embergyűlölő tulajdonosában a gyermek végül megmozdít valami emberit. Feláldozza örülten féltett állatait, s a gyermeknek odaadja enni. A keretes elbeszélés a kataklizma utáni halálos csöndből indul. „A rommá lőtt bérház belső udvarán nem hallatszott egyéb, mint...” A végső mondat a visszamaradottak életösztonéval zár: „A rommá lőtt bérház belső udvarán nem hallatszott egyéb, mint a gyermek mohó csámcsogása.” A megindító végkifejlet kiemeli a *Galambok őrét* a többi háborús novella közül, amelyekre talán azt az ítéletet mondanánk, amivel tapasztalt szerkesztők szokták visszadobni kezdő írók műveit: Jó, de nincs benne semmi új.

A kísérletezés és az újgyakorlatok jellemzik a többi közbülső elbeszélést is, jóllehet nagyon értékes képeket tartogatnak itt-ott. A *Jelenetek téli erdőbe szikár* elbeszélésmódját feloldja egy-egy rejtve megbújó lírai metafora, amely különleges hangulatot teremt. „Vajúdik a tűz”, olvassuk, majd egy szép metafora bont-

ja ki az esthomályba boruló erdő látványát: „Alkonyat züllesztí a láthatárt, fenyves tűzdelte dombok nyelik a fáradt napot.” A történet maga egy öngyilkossági kísérlet érzékletes elbeszélése, a szituáció és a hangulat azonnal felidézi a fiatalkori Bodor Ádámot.

Potozky László a groteszkkal is kísérletezik, a reménytelenség szól ki az *Áradás* című novellából, amely egy rejtélyes és megoldhatatlan lakásáradást mesél el. A kezdő mondat, „Grigo Szerbics egyik reggel arra ébredt ágyában...”, Kafka *Átváltozására* utal. Míg azonban Gregor Samsa saját maga változott át undorító féreggé, Potozky elbeszéléseben a főhős körüli környezet válik elviselhetetlenné, többé nem élni való az a hely, ami a visszahúzóds, az intimitás közege lehetne. Ez már egyben ráhangolódik arra a tematikára, ami a fiatal szerzőt érdekli, s ez a tönkrement életek, korunk páriálat élők kitaláltotjtainak élete. Szereplői önhibájukon kívül válnak a társadalom legaljává. Egy balesetet szenvedett s alkoholizmusba menekülő, jobb sorsra érdemes falusi férfi, egy gyermekének torzszülöttségében feltehetőleg nem vétlen apa, aki szeretet és lelkifurdalás közt próbál élni fiával, egy volt rendőr kábítószeres és gyilkossá vált fiával, egy koldus apa, aki gyermeke szemmütétére gyűjt, mind vétlen áldozatai egy világnak, amely nem ismer részvétet, és nem kínál felemelkedési lehetőséget. Végtelen sivárság és reménytelenség árad ezekből a novellákból, ahogy az *Áradásban* a víz feltartóztathatlanul átveszi helyét a lakásban, s végül a főhős fásultan bukik alá a mélybe.

Az *Aluljáró* hosszú elbeszélés egy fiatal prostituált történetét meséli el, aki az aluljáró vizeldéjének mellékhelyiségében él kisfiával és csecsemő kislányával. Szoptatások és padlómosás közt fogadja a nő a kuncaftjait, míg a normális világból valaki érkezik, akiért végül eladja gyermekeit. Az *Aluljáró* az a novella, amely a legvégső kiszolgáltatottságot, a legelviselhetlenebb léthelyzetet próbálja megjeleníteni, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy felrész-son, hogy szembesítsen a társadalom peremén élők tragédiájával, jóllehet mindez az intenció szintjén marad meg, az elbeszélés nem tudja maradéktalanul bevonni az olvasót. S ahogy a kívülállónak nehéz azonosulni a történettel,

[Szemle]

úgy kétségeim vannak, vajon maradéktalanul sikerült-e magának a szerzőnek. Nem értjük az okokat, miért válik Pamela prostituálttá, miért fogadja el helyzetét, s miért érzi egyszerre tartthatatlannak. Szerelmes lesz-e egyáltalán, mit érez, mit gondol valójában? Nem tudjuk. Megélt alapvető tapasztalatok hiánya érződik ki itt-ott. Amikor az emberkereskedő először megakarná venni a csecsemőt a fiatal nőtől, ezt olvassuk: „Azt tette, amiről úgy gondolta, hogy egy igazi anyától elvárható.” Ez azonban nem így működik. Az anyaság vagy ösztönösen van, vagy nincs. Mivel a szerző nem látatja az igazi emberi mozgatórugókat, a szereplők légius térben mozognak, vagy marionettbábuként vonaglanak. Az „úgy gondolta, így várható el” elv ugyanis a szélsőséges konfliktushelyzetekben kizárólag szerzői szöveg lehet.

Az elbeszélés gyengéségének ezek a csapdái nem lelhetők fel Potozky László azon írásaiban, amelyekben érezzük a személyes érintettséget és átéltséget (még ha egy külön mesét

érdemelne, mit is jelent fiktív próza esetében az átéltség). A fiatal szerző kitűnő prózaista, első kötetével bizonyította, hogy izgalmasan, jó ritmusban tud történeteket elbeszélni. Tudja, mitől lesz jó egy novella. Tudja, mit jelent figyelmet felkelteni, s mit jelent egy jó fordulatral emlékeztetéssé tenni egy elbeszélést. Ami hiányzik, az a fiatal írói lét természetes velejárója. Keresi a saját hangot, egy jól meghatározható névjegyet, s keresi a testhezálló tematikát, amit a leghitelesebben tud átadni. Ígéretesebbnek látom azokat a novelláit, amelyek a vidéki, ismert terepen játszódnak, ismert emberi viszonyok között, családi közegben. Potozky László itt tudott jó, sőt mondhatnánk igaz atmoszférát teremteni. Tehetsége, mesterségbeli tudása egy jó témával párosulva a legnagyobb kortárs magyar elbeszélők sorába emelheti fel őt, efelől nincs kétsége annak, aki első kötetét, az *Áradást* fellapozza.

JAKAB-KÖVES GYOPÁRKA

JAKAB-KÖVES GYOPÁRKA (1971) Szombathelyen élő író. Kötete: *Morfondír* (tárcák, 2009).

Néprajz: a szellemi honvédelem fegyvere

Morvay Péter: *A táj- és népkutatás szolgálatában.*

(Szerkesztette: Halász Péter)

mikor a testes kötetet először vehettem a kezembe, azt

mondtam magamban: Péter bátyám, hát belőled is könyv lett. Milyen csodálatos metamorfózis, micsoda gazdag örökség!

Mégis, csak ennyi maradt utánad?

Nem. Sokkal több.

Morvay Péter már életében egyszemélyes intézmény volt. Cserkész, főképpen regös cserkész körökben mítosz vette körül, etnográfusi képzettsége ellenére azonban a néprajzosok világában ellentétes véleményeket mondtak róla. Tudományos teljesítmé-

MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁG, 2010

nye ugyanis épp sokirányú társadalmi szervező tevékenysége miatt tor-

zó maradt, ám a kötetben közölt publikációi azt bizonyítják, hogy még így is a jelentős etnográfusaink között van a helye. Annál nagyobb tekintélye volt az amatőr (önkéntes) néprajzi gyűjtők széles táborában. Ő szervezte azt a jelentős számú tudománysegítő gyűjtő csapatot, amelynek munkája nyomán az Ethnológiai Adattár többszáz ezer oldalnyi értékes, pótolhatatlan adattal bővült (*Húsz országos néprajzi gyűjtőpályázat eredményei és tanulságai*). Nekem, akinek ő atyai

mentorom volt, kötelességem, hogy bemutassam az olvasóknak ezt az – utódja, Halász Péter által szerkesztett, a Magyar Néprajzi Társaság gondozásában kiadott – gazdag tartalmú könyvet. (A Morvay Péterhez fűződő kapcsolatokról – főképpen gazdag levelezésünk alapján – a szerkesztő bőven beszámol. Persze személyes érintettségemtől függetlenül a kötet társadalom- és művelődéstörténeti, néprajzi, valamint nyelvészeti kincsestár.) Morvay Péter szellemisége több, mint amennyit akár egy vaskos kötetbe bele lehet írni. Öröksége tovább él a magyar néprajztudomány történetében és sok ezer öreg cserkész, honismereti kutató és önkéntes néprajzi gyűjtő lelkében.

Kezdjük a személyes kapcsolattal. Mikor is találkoztam én Morvay Péterrel?

1947. nyarán az újkécskei 876-os számú Pázmány Péter Cserkészcsapat Balatonszabdiba ment táborozni. Egy a tó mellett álló, szétbombázott nyaraló udvarában, az érdi cserkészek által épített nádkunyhókban töltöttünk két hetet. (A pásztorok és a csőzök építettek hasonlókat.) Az estéket tábortűzi műsorokkal tettük színesebbé, ahol is néhány népdalon kívül főleg nyálás vagy hacacárés magyar nótákat, ízléstelen kuplékat énekelünk, bugyuta kabaréjeleneteket, vicceket, katonatréfákat adtunk elő egymás mulattatására. Az egyik este vendégként két 20 év körüli fiatalember is végignézte műsorunkat. A tábortűz után néhányunkat megkérték, maradjunk még a hunyó parázs mellett, beszéljünk. Be is mutatkoztak. Kiderült, hogy ők a Cserkészfiúk Szövetségének a megbízottai, afféle tanácsadók-ellenőrök. Miért adtok elő ennyi marhaságot? – kérdezték. Nem tudok több népdalt, népi táncot, nem lehetne népballadát, népmesét dramatizálva megjeleníteni? Félénken megjegyeztem, hogy tudok én 100 magyar népdalt is. (A magyar cserkész daloskönyvét, a 101 magyar népdalt akkorra betéve fűjtam.) Mire az egyikük: Tudod, hogy csak Bartók Béla húszezret gyűjtött? Volna még mit megtanulnod. Szavaik nyomán eszembe jutottak a *Magyar Cserkészben* majd a *Cserkészfiúkban* olvasott Morvay Regös Péter

szavai, aki cikkeiben a néphagyományok cserkészéletbe való átültetését szorgalmazta. (Nagyon szívem szerint beszélt ez az ismeretlen regös, akinek szépen csengő nevét mindjárt megjegyeztem.) A jóízű eszmecsere nyomán egy népi kultúrán alapuló, forradalmian új perspektíva rajzolódott ki előttünk. Amolyan igazi, fiataloknak való életcél. A vendégek nálunk aludtak, másnap reggel aztán a táborhely közepén egyikük furulyaszavára a másikuk olyan fürgeteges csúrdöngölőt (legényest) táncolt, hogy csak a szánkat tátottuk, s legszívesebben azonnal megtanultuk volna. Máig nem tudom a nevét a titokzatos vendégeknek, de már akkor sejtettem, hogy regösök. Annak a válogatott csapatnak a tagjai, amelyet Morvay Péter hozott létre. Ugyanez évben a hárshegyi cserkészparkban a jamboree próbatáborban újból találkoztam a regösökkel. Estétől reggelig nótaszó-muzsikaszó hallatszott az altáboruk felől. Magyar mellett szlovák meg román népdalokat is énekeltek. Öröm volt nézni, hogy táncolnak, hogy verbunkolnak. Vonulásuk során, mint egy sereg csatába induló táltos, ütemesen deklamálták: *Haj, regő, rajta!* Zászlófelvonásra várva gúnyos megjegyzést tettek a vízcserkészek németes indulójára. (Jönnek a svábok!) Őrsvezetőnk, egy menekült székelly egyetemista fiú (szintén regös cserkész) Tamási-novellát olvasott föl egy foglalkozásunkon, amelynek tanulsága ez volt: *aki embernek hitvány, magyarnak nem alkalmas.*

Hát így találkoztam én Morvay Péterrel. A híre, a szellemisége előbb ért el hozzám, mint maga az ember. 1957-ben már ő írta alá azt a formaszöveges értesítést, amely szerint első pályamunkám, a fellengzős című Adatok Bátya monográfiájához, elnyerte az egyik harmadik díjat, ami akkoriban félhavi fizetésemmel felért. Aztán végre az ötvenes évek második felében kezdet is foghattam vele az általa szervezett Önkéntes Néprajzi Gyűjtők Országos Konferenciáján. Szerteágazó munkásságának színvonala messze túlszárnyalja az én szerény próbálkozásaimat, de közös volt bennünk, hogy a népi írók által megfogalmazott hungarológiai szemlélet, valamint néprajzi irányult-

[Szemle]

ságunk a családi indíttatás mellett néhány kiváló tanáregyéniség – neki Karácsony Sándor, nekem Betkowsky Jenő – és a cserkészlet jellemformáló közössége révén bontakozott ki.

A Morvay Péter tiszteletére született emlékkönyv szerkesztője az a Halász Péter, aki valójában agrármérnök, de sokan könyvtárra menő ilyen témájú publikációja nyomán csak a moldvai csángók kutatójaként ismerik. Halász Péter is tehát „csak” önkéntes gyűjtő, nem diplomás néprajzos szakember annak ellenére, hogy munkáját azok is megirigyelhetnék. Sokáig munkatársa volt Péter bácsinak. Együtt szervezték az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatokat és Gyűjtőtálalkozókat, a Honismereti Akadémiákat az ország legkülönbözőbb városai-ban. A mozgalom folyóiratát, a *Honismeret*et is együtt szerkesztették, majd Péter bácsi visszavonulása után Halász Péter lett annak a szerkesztője. Mint ahogyan a Magyar Néprajzi Társaságban is ő örökölte az Önkéntes Gyűjtő Szakosztály vezetését.

A könyv három nagy tematikus részre osztható. Az elsőben a szerkesztő ismerteti Morvay Péter kanyargós életútját és munkásságát. A második – leggazdagabb – rész Morvay Péter különféle témájú (tudományos, dokumentumközlő és mozgalmi) írásait közli. Végül az utolsó írások emberközelségbe hozzák Péter bácsit, hisz a munkatársak megemlékezéseit tartalmazzák.

Lehetetlenség a kötet valamennyi írását bemutatni, pedig olvasása közben számtalan helyen húztam alá szövegrészeket vélvén, hogy ez az, amit mindenkinek olvasnia kellene. Szinte nem találtam kihagyhatót. Milyen érdekes, milyen megdöbbentő, mennyire igaz! Vagy gondolkozzunk el Péter bácsi magával ragadó, néha katonás feladatmegjelölésein, céljain. Tényleg időszerűtlenek? Ezekből lehetne megérteni ezt a sokat akaró embert. Máshol azt gondoltam: ezt olvassátok, emberek, ha kíváncsiak vagytok őseitek mindennapjaira. Nem markolhatok sokat mégsem. Így hát csak önkényesen válogatok, csipegetek a könyv íásaiból, s idézek számomra fontosnak tartott gondolatokat.

Az előszóban Andrásfalvy Bertalan mondatait olvashatjuk, aki nem hisz az *élet véletlen, értelmetlen voltában* (Morvay Péter küldetése), s a kötet tartalmára utal, amikor arra keres választ: *mi volt Morvay Péter életének értelme, feladata*. Kodályt idézi, s az olvasó Morvay Péterre, s a hozzá hasonló személyiségekre gondol, amikor ezt olvassa: *Tudunk-e Európa és Ázsia kultúrája közt nem ide-oda hanyódo komp lenni, hanem bíd?... Feladatnak elég volna újabb ezer évre... Hogy a nemzet lehajol a néphez... Majd Karácsony Sándor súlyos diagnózisa következik: A gimnáziumokban, főiskolákon és egyetemeken tanuló ifjúság teljesen a német kultúra vonzásába került, s így a középosztály elszakadt a néptől, gyökértelen értelmiséget alkot*. Ezen a helyzeten akart Morvay Péter változtatni. Hogyan? *A magyar néphagyomány kincseivel megújítani és egységesíteni az egész magyar társadalmat*.

A Morvay Péter élete és munkássága című írásában Halász Péter azt az ötven évvel ezelőtti eseményt idézi, amikor egyetemistaként pályamunkájának megírásához tanácsokat kérve felkeresi a Néprajzi Múzeumban a nem könnyen barátkozó, nem bizalmaskodó, nem könnyen kitarulkozó, sőt – írásait olvasva – *korszerűtlen* – Morvay Pétert, akivel aztán évtizedekig együtt dolgozott. Miért volt korszerűtlen, s sokak számára miért az ma is? Mert nem tudta *vagy nem is akarta véka alá rejtteni nemzeti elkötelezettségét*.

Morvay Péter Szatmárnémetiben született 1903-ban tízgyermekes tisztviselő család kilencedik gyermekeként. A család Felső-Magyarországon élő őse III. Ferdinándtól kapott címeres nemességet 1655-ben. (Erről én is csak itt értesültem, Péter bácsi soha szóba nem hozta származását.) Később rokonságba kerültek a Kazinczyakkal. *Morvay Péter abból a nemesi rétegből származott [...] – írja Halász Péter – melynek gondolkodásában természetes életforma volt a haza szolgálata szóval, fegyverrel vagy tollal*.

Nem volt kitűnő tanuló, a humán tárgyakból azonban jeles és jó osztályzatokat szerzett, diákként többször járt német nyelvtérületen német szót tanulni. A budapesti

Zrínyi Miklós Reálgimnáziumban iskolatársa Lükő Gábornak, s legnagyobb hatással van rá osztályfőnöke és magyartanára, Karácsony Sándor. A Pázmány Péter Tudományegyetemen (1927–32) magyar–német szakos hallgató, s olyan professzorok előadásait hallgatja, mint Horváth János, Györffy István, Gombócz Zoltán és Pais Dezső. Mindig büszke volt rá, hogy később, a fenyegető német terjeszkedés árnyékában megjelenő, a megmaradást lehetővé tevő magatartást hirdető röpiratnak, Györffy „Néphagyomány és nemzeti művelődés”-ének ő volt a kiadója.

Katonatisztként sem tudott közömbös lenni a néprajzi jelenségek iránt. Sorkatonai szolgálata idején partiumi és máramarosi katonáinak levelezéséből szűrte le néprajzi következtetéseket. 1945. február 12-én esett fogságba Budán. Innen Bugyiba, Taksonyba majd Kiskunfélegyházára vitték. S itt ismét egy személyes élmény mai fantáziámmal megtoldva.

1945. május elsején még dörögtek az ágyúk Berlin falai alatt. Félegyházán azonban ekkor ünnepelték először a „szabad május elsejét”. A lakosságra nem számíhattak, hát a diákokat vezényelték ki a felvonulásra, s a Pestről szalajtott, rosszarcú, nyálas szájú agitátorok előkiabálása után mi is ordítottuk, hogy „Éljen a szovjet–magyar barátság!”, „Éljen Sztalin!”, „Éljen a felszabadító szovjet hadsereg!” A hangszórókból a Poljuska meg a Katyusa harsogott, de ha nekünk elhangzott a „nótát” parancs, az elmúlt évben tanult leventeindulót kezdtük. *A hazaszeretet él szívünkben, élni fog a hon... A tanítóképző előtt is elvonultunk. Kerítését magas szöges drót övezte. Hadifogolytábor volt. Gógös csehszlovák katonák, mint a győztesek szövetségei, sétáltak előtte szuronyos puskával. Az épület falaira vörös festékekkel jelszavak voltak pingálva. „Demokrácia = szabadság.” A feliratot meghazudtolva a rácsokba kapaszkodva sovány, borostás, rongyos magyar és német katonák százai bámultak bennünket csodálkozva. Csak most, e könyv olvastán rémlik föl bennem, a foglyok közt ott lehetett Morvay Péter hadnagy úr is.*

Morvay Péter természetesen a hadifogságban sem tagadhatta meg önmagát. Erről Örkény István is megemlékezik az 1946-ban megjelent *Lágerek népében*. Halász Pétert ugyan nem idézi, pedig kiderül belőle, hogy az igazi művészet, így a népművészet is akkor válik a tömegek elemi erejű szükségletévé, ha olyan megrázkódtatáson mennek át, amelyben lelki támaszt csak innen nyerhetnek. Korunkban a világválság megpróbáltatásait, tragédiáit feledtetni hivatott felszínis kabaré és show-műsorokkal etetett tömegeinkben vajon mikor következik be az az ébredés, amely több mint hatvan éve egyszer már bekövetkezett, s Örkény így írt róla: „Az uzmányi táborban, ahol 2300 magyar tiszt élt, igen silány volt a »kultúrunka«. A színházban városligeti jeleneteket játszottak, kikiáltó tréfákat, igazi »bretlit« – de később félig sem telt meg a színház. Megcsömörlöttek tőle.” S ekkor jött el az ideje Kodály Berzsenyi versére írt mindig időszerű és lélekbemarkoló kórusművének, a *Forr a világnak*, amelyet Nádasy Alfonz tanított be és vezényelt. Akkor jött el az ideje Morvay Péternek is. „Megalakult egy kis csoport – Morvay Péter etnográfus vezette – régi magyar népdalokat tanultak be, összehasonlították a rokon népek zenéjével. »Regös« csoportnak hívták magukat, és óriási lelkesedést keltettek”. Egy könyv parasztember olyan verbunkost tanított be, hogy sikere fölülmúlta még a románok hórját is, s hetekig mindenki – még a „süket” németek is – egyszerű dalmát fütyürészték. A régi magyar értelmiséget is reprezentáló tábor foglyaiban tehát az igény egyre inkább a tartalmas művek felé fordult. Egy pesti színész irányításával Petőfit, Adyt, József Attilát szavaltak. „Ki hinné – írja Örkény –, hogy Petőfinek nagyobb sikere lehet, mint Kálmán Imrének. A fogság ezt is kiérlelte. Azt hiszem ezek voltak az első aranyszemek.”

Halász Péter az életút felvázolásában a sokrétű, mégis egy irányba mutató szándékok és tevékenységek szétbogozásával igyekszik átláthatóvá tenni Morvay személyiségét, aki számára „a hagyományos népelet tényezői [...] nemzeti értéket jelentettek, a néprajzi gyűjtést és a népelet kutatását [...] a

[Szemle]

magyarság szellemi önvédelmi harca részének, nem csupán tudományos témának, de nemzeti sorskérdésnek is tekintette.”

Egyetemi hallgató korában kapcsolódott be a kibontakozó cserkészmozgalomba. Ebben nagy szerepe volt a Karácsony Sándortól kapott gimnáziumi indíttatásnak, a „csucsai front” szellemiségének (Karacs Zsigmond: *Morvay Péterre emlékezve*). A cserkészet, ez az angol félkatonai eredetű ifjúsági mozgalom nálunk különösen Trianon után a nemzeti tudat újjáélesztésének a műhelyévé vált (*A cserkészet az egységes nemzeti műveltségért*). Gróf Teleki Pál, a „cserkészminiszter” így adta meg célját: *Emberibb embert! – magyarább magyart!* Morvay Péter 1939-ben hozta létre a Magyar Cserkészszövetségben a regös mozgalmat, amelynek feladata *az egységes műveltségű és öntudatú nemzeti társadalom megteremtése*. Írásait már Regös Morvay Péter néven jegyzi. (*Haj! Regö, rajta!*) Kidolgozza 1943–44-re a „magyarságnevelési munkatervet”. A regöspróbák téziseiben népnevelői feladatok teljesítését követeli meg. Meghatározott számú népdal, népballada, népmese, népi tánc ismeretét és tanítását, tábortúzi mősorok vezetését, néprajzi gyűjtést, a népi és a néprajzi irodalom olvasását (*A „Mi dalaink”-ról cserkészeknek és úttörőknek*). Mindez egy *apostoli lelkület* kialakítását szolgálta. Táborokat szervez, főként a viszatért területekre, ahol a regös cserkészek igyekeznek nemcsak megismerni a falu népet (néprajzi, szociográfiai gyűjtést végeznek), de velük is élnek mindennapjaikban, azt esznek, amit a falubeliek, segítenek munkájukban, s nemzetnevelő mősorokat is adnak nekik, törekszenek arra, hogy ráéberessék a népet saját kultúrájuk értékes voltára, megbecsülésére. A táncművészeti mozgalom megelőzve ők hozzák le a népdalt és a népi táncot a színpadról a „nézőtérre” (*Emlékezés az egykori táj- és népkutató táborokra, Kaláka*). Akciót szerveznek bácskai magyar telepesházak építésében. Romantikus felderítő (kémkedő) feladatokat hajtanak végre vegyes vagy nemzetiségi lakosságú területek problémáinak tisztázása érdekében. Mindez a fiataloknak „nemcsak testi-lelki felüdülést jelentett,

de a pedagógia kipróbált módszereivel élménnyé tudta tenni számukra magyarságukat is”. A falukutató Szabó Zoltán szavaival „A cserkészet része volt az akkori idők szellemi honvédelmének, majd később igen eredményesen segítette a nyugati magyar cserkészetnek azt a törekvését, hogy a kisodort fiatalság nemzedékeit megtartsa a nemzeti kultúra közösségében. Ennek a nemzeti szolgálatra nevelő, Teleki Pál szavával: kötelességet kereső regös cserkészetnek dokumentumait felkutatni és az újjászülető magyar cserkészetben hasznosítani igen fontos munkaközösségi feladat”. Végül lássuk a regös hadak néhány központi rendezvényét: 1941: a Zeneakadémiai dalest, 1942: a regös hadak bemutatkozása, 1943: Országos Teleki Pál Portyázó Verseny 60 regös had, 600 öregcserkész részvételével, 1943: regös kiállítás a Nemzeti Szalon összes helyiségében (Túri Róbert: *Hivatásos és amatőr néprajzi kutatók*). A mozgalom e nehéz időkből elkerülte a faszálódás és szélső bal felé toródás veszélyét.

1948-ban azonban, mint nacionalista, militáns, fasisztoid, polgári és klerikális ifjúsági mozgalmat, betiltják a cserkészetet. (Emlékeztet az a szisztematikusan megtervezett és végrehajtott provokáció, amikor egy cserkészjelvényes fiú egy budapesti bérház tetejéről kispuskával agyonlő egy körúton sétáló szovjet tisztet, majd maga is öngyilkosságot követ el. A *Cserkészfiúk* utolsó számának címlapján már Rákosi pajtás vi-gyorog vörös nyakkendőű úttörők gyűrűjében.) Morvay Péter regös hadseregének legjobbjai már csak fedve, titkolózva próbálkozhattak átmenteni eszméikből valamit a Néprajzi Múzeumban, a Népművészeti Intézetben, a Hazafias Népfrontban, a Táncszövetségben és szerencsére nagyon sokan tanárként az iskolákban (Körmendy Géza: *Találkozásom Morvay Péterrel*, Derzsy Ottó: *Regös Morvay Péter*, Bodolay Géza: *Búcsú Morvay Pétertől*). Segítették ebben elsősorban a baloldalt kiszolgáló, de ifjú korának eszméit végképp megtagadni mégis képtelen Ortutay Gyula miniszter, valamint Szendrey Ákos, a Néprajzi Múzeum igazgatója és

Muhoray Elemér, a Népművészeti Intézet megtűrt osztályvezetője. Morvay célratörő munkájának folytatása érdekében abba a felémás kommunista tételbe kapaszkodott, hogy a szocialista ember egyik alapvető jellemvonása a hazafiság. Igaz, ezt így mondták akkor: *szocialista hazafiság*, s mindjárt hozzátették: *és a proletár nemzetköziség*. Ezen egyértelműen a Szovjetunióhoz való ragaszkodást kellett értenünk. Morvay pályája majdnem kisiklott 1950-ben, amikor 41 éves korában múzeumi állásából felfüggesztették. Támogatói segítségével aztán rövidesen vissza is helyezték állásába.

Ugyanazért a célért dolgozott a Néprajzi és a Veszprémi Múzeumban, a Népművészeti Intézetben és a Hazafias Népfrontban.

Életének kétségtelenül legnagyobb alkotása az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmozgalom – írja Halász Péter (*Az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom*). S ezt a munkát igazából a szocialista állam keretei között lehetséges módon szervezte meg. Olyan csomagolásban kellett tálalni a hatalom előtt a mozgalom céljait, hogy abba bele ne köthessenek, sőt támogassák azt. Hangsúlyozni kellett hazafias jellegét, a dolgozó osztályok kulturális örökségének fontosságát, osztály-meghatározottságát, a gyűjtött anyag felhasználásának lehetőségeit a művészeti tömegmozgalmakban (a népművészet akkor bokréta volt a szocialista usankán. „Nemzeti forma, szocialista tartalom”), a tudomány népszerűsítésének lehetőségét azáltal, hogy az anyaggyűjtésbe a dolgozók nagy tömegeit lehet ezzel bevonni. A néprajzi szemléletű helytörténeti kutatásokat szorgalmazza (*Egy falu története a szájhagyomány és a helyi források alapján*). Alapkérdőívet készít, gyűjtési kiskátét állít össze (*A néprajzi gyűjtés kiskönyve*), tematikus kérdőíveket küld szét az országba. Régi munkatársával, Végh József nyelvészrel társulva kiegészítik az országos pályázatokat népnyelvi témákkal. 1972-ben már arról számolhat be, hogy két évtized alatt 6000 pályamunka érkezett be a Múzeum Ethnológiai Adattárába 2500 00 lap terjedelemben, s ebben rengeteg fénykép, térkép, rajz és kotta is szerepelt. Egy olyan levelező hálózatot alakított ki, mint hajdan Kazinczy vagy Benedek Elek.

A mozgalom előzményeit kutatva maga is ír jeles elődeiről (*Csokonai a néprajzi kutatás úttörője, Bolyai Farkas néprajzi gyűjtése, Részó Ensel és Orbán Balázs „forrásai” és „felhasználói”*).

Kinevelt a mozgalom értelmiségi körökből (tanár, pap, agronómus, hivatalnok stb.) egy olyan gyűjtőgárdát, amelynek tagjai közül sokan szakembert megszegyenítő teljesítményt nyújtottak. Ilyenek Czírok Nagy László kiskunhalasi, Barsi Ernő és Timaffy László győri, Kuczy Károly foktői, Nagy Géza karcsai, Karacs Zsigmond földesi, Szabó Lajos taktaszadai, Kovács Dániel sárospataki gyűjtő és még számos jeles ember a Kárpát-medencéből. Közülük többen később néprajzból doktoráltak. Nem említi a kötet a már elhunyt Békeffy Antal és Cserei József népdalgyűjtőket, valamint Timár Sándor és Pécsiné Ács Sarolta néptáncgyűjtőt. A parasztság köréből is számos munkása támadt a mozgalomnak, mint például a bukovinai Gáspár Simon Antal, Sebestyén Ádám, a szentesi Papp Imre, a nádudvari Balázs Lajos, a tiszalöki Bodnár Bálint, hogy csak a legismertebbeket említsem. A pályázatokra rendszeresen érkeztek pályaművek a határon túlról, a Felvidékről, Kárpátaljáról, Erdélyből és a Délvidékről egyaránt. De szerepeltek nemzetiségi témájúak is. Gyűjtőtalálkozók rendszeresen megjelentek a néprajztudomány közismert szakemberei, akik az önkéntes gyűjtő munkáját nagyobb összefüggésekbe helyezték és értékelték. Fontos üzenetet, biztatást jelentett a mozgalom számára, hogy megtisztelte az összejöveteleket Veres Péter, Csoóri Sándor és Pozsgay Imre is. (Persze mindig ott fülelt köztünk néhány BM-esnek nevezett titkosszolgálati spicli is, akik bármennyire próbáltak nem feltűnő lenni, az első órák után mindenki tudta róluk, hogy őket kerülni kell. Mi akkor már összekacsintásokból is megértettük egymást.) A találkozók néprajzi kirándulásai és esti közös nótázásai Barsi Ernő és felesége hegedűkíséretével (csak népdalt énekelünk) elmélyítették a személyes kapcsolatokat. Ilyenkor „elmondtuk” Péter bácsi nótáját, a szép régi stílusú hajnalozót. *Szól a figemadár, / Mindjárt megvirrad már, / Fordulj felém rózsám, / Csókold meg az orcám*. A gyűjtőmozgalom népszerűsítése érdekében M. P. felhasznál-

[Szemle]

nálta a KISZ és az úttörőmozgalom kínálta lehetőségeket is. Honismereti tábortáborokat szervezett, támogatta szakkörök, tájházak, falumúzeumok létrehozását (*Községi Múzeumok megszervezése*), Akciókat szervezett. *Országépítés, országfényképezés, Az ezerjófű akció elé, Nemzeti emlékhelyek a honismereti mozgalomban*). Kiharcolta a mozgalom erkölcsi és anyagi támogatását a városi és megyei tanácsoknál. Lendületet adott az önkéntes gyűjtőknek, ha a média látókörébe kerültek, interjúkat közöltek velük, munkájukról, példaképpül állították őket. Serkentette őket a pályadíj, és ha munkájuk megjelenhetett az *Adattári értesítő*-ben, a *Népünk hagyományai*-ból című gyűjteményes kötetekben, az *Ethnographiában*, a *Honismeretben*, a *Tájszótárban*, a *Magyar Népzene Tárában*, egy-egy tanulmány lábjegyzetében hivatkoztak rájuk, többüknek pedig önálló kötete is napvilágot látott. Megtiszteltetésnek számított, ha nyertes pályamunkájukból egy-egy gyűjtőtalálkozóan előadhattak. Országépítő, népnevelő tervei között szerepelt a – korábban Boldizsár Iván és Kodolányi János által is szorgalmazott – dán mintájú népfőiskolák létrehozása. Meg nem jelent röpiratának címéből református elkötelezettsége is kitetszik: *Teremtsük meg a református népfőiskolákat!*

Morvay Péter a néprajztudomány területén viszonylag keveset, ám értékeset alkotott – írja a szerkesztő. Halála után sajnálatosan sok félkész dolgozat, kitöltetlen gondolat maradt. (Ezek java-részt a Ráday Levéltárba kerültek.) Az 1960-as években részt vett a népi műemlékek felmérésében és regisztrálásában, de egy közbejött rendezvénysorozat, a Röpij, páva!, majd a Honismerteti Híradó megindítása miatt félbemaradt ez a munka. Csak elkezdte a mohácsi halászat, a bukovinai székelyek, a fejfák, a Cörsz-árka, az építőáldozat kutatását, vizsgálatát is, de energiáját szétforgácsolta mindent akaró igyekezetére. Ilyen torzó az Ecsedi láp népéletének tanulmányozása, amellyel először sikertelenül próbálkozott még 1935-ben. (A Károlyi uradalom nem engedélyezi a levéltári kutatást.) Morvay Péter önálló kötetben szeretne megjelentetni. Későbbi gyűjtésének eredményei mégis megjelentek az *Ethnographiában* és a *Néprajzi értesítő*-ben. Még találkozhatott a

lecsapolatlan réti világ utolsó pákászaival, pásztoraival, halászaival, réti embereivel, s alaposan kifaggathatta őket (*Az Ecsedi láp elpusztult világa, Adatok az Alsó-Szamos halászatához, Az Ecsedi láp egykori állattartása és pásztorélete*). Az 1970-es években papírra vetett (és meg nem jelent) *Az Ecsedi láp* című rövid írását leginkább Győrffy Nagy-kunsági krónikájához vagy Szűcs Sándor *A régi Sárrét világa* című munkájához tudnám hasonlítani nemcsak stílusa alapján, hanem elsősorban mesélő, közvetlen stílusa alapján is. Hadd idézzem ennek bizonyosságul tanulmányának bevezető mondatait. „Hol vannak már azok a régi emberek, akik még érintetlen, buja zöld pompájában látták az Ecsedi lápot, akik még jártak útvesztőiben. Bizony már harminc-negyven év előtt is, mikor mint kezdő etnográfus hozzákezdtem az Ecsedi láp népéletének tanulmányozásához, már csak – ahogy egy ottani fiatal parasztlány jellemezte őket – avas beszédű vénemberek tudták személyes élményük alapján feltámasztani a régi, láp körüli életet. Ahogy egyszer játékosan összeszámoltam annak a néhány tucat embernek az életkorát, akiktől adataimat gyűjtöttem, több ezer évet kaptam eredményként.” A láp múltját meg így kezdi bemutatni: „A Nyírén-é vagy az Erdőháton” – olvassuk Fazekas Mihály Lúdas Matyijának bevezetőjében. Már mint, hogy ezen a tájon esett meg valamikor Matyink furfangos históriája. Ugyane vidéken, Szatmár megye Szabolccsal határos szélén terül el az egykori Ecsedi láp is”. E témakörhöz tartozik az *Ember alakú fejfák bőrvélyi temetőben* című *Ethnographiában* közölt tanulmánya, melynek alapgyűjtését még az 1940-es ottani regőstábor tagjaival végezte. A háború alatt azonban a gyűjtés egy része megsemmisült, s a maradékból kellett Morvaynak újraalkotni a tanulmányt.

Erdeklődése és kutatásának témái szinte az egész népi kultúrát felölelik. A régi népelet kutatása során időbeli és térbeli elterjedésükben vizsgálja a Néprajzi Múzeum jégpatkó gyűjteményét. Szakszerű, szűkszavú, kissé száraz alapgyűjtésnek tekinthetjük a *Szokolya gazdálkodása* című publikációját. Népi építészeti felmérést végzett Hedrehelyen, Mesztegnyőn és Niklán. Az efféle közlemények később kiindu-

lásai lehettek volna tágabb összefüggésbe helyezett, elmélyült tanulmányoknak. Új megvilágításba helyezi széles körű kérdőíves kutakodás után a *Befalazott irat és népi építészetünk* című témát éppen úgy, mint a *Suprikálás, csapulás, mustárolás és társai* címűt. Felhívja a figyelmet a töredékesen megmaradt II. József-féle kataszteri földmérés helytörténeti jelentőségére.

Én nem láttam soha Morvay Pétert táncolni, de nyilván lehetett olyan jó népi táncos, mint Andrásfalvy Bertalan vagy Felföldi László, mert szenvedélyesen kutatta – és mint mozgalmi tevékenységéből láttuk, terjesztette is – a magyar néptáncagyományokat. A néptánc kutatás – főképpen a lejegyzés – még a népzene kutatásnál is nehezebb, speciális tudást és képességet feltételez. A magyar néprajztudományban viszonylag későn, csak 1924-ben született meg az első, és mindjárt összefoglalónak szánt, történeti megalapozottságú munka, Réthey Prikkel Marián *A magyarság táncai* című kötete. A két világháború közötti időkben a Gyöngyösbokréta mozgalom jó szándéka ellenére sokszor meghamisította az eredeti népi táncot. Amikor aztán Gönyey Sándor 1926-ban a mozgófilmet is felhasználta a gyűjtésre, a kutatás új lendületet kapott. Molnár István *Magyar táncagyományok* (1947) című munkáját annak idején Bartók és Kodály teljesítményével vetették össze. A kultuszkormány segítségével létrejött kutatócsoportok aztán szinte az utolsó órában megmentették népi táncainkat (Lugossy Emma, Martin György, Pesovár Ernő stb.). (Az 1950-ben létrejött Magyar Állami Népi Együttes az indíttatást adó szovjet, kirakat jellegű Mojszejev együttesnél sokkal hitelesebb tánckompozíciókat adott elő, de ennek létrehozója az a Rábai Miklós volt, aki a népi táncot regös cserkészként sajátította el.) 1947-ben Morvay Péter *A néptánc kutatás két esztendője* című összefoglalójában így összegzi az eredményeket: „A monografikus célú kutatás tizenkilenc hazai tájegységet, illetve etnikai csoportot érintett, s nemcsak a magyarság, hanem a hazai nemzetiségek táncagyományainak megismerésére is irányult. Ez utóbbi a hazai román táncagyomány kutatásával indult meg”. (A méhkeréki román táncokat pl. éppen

volt osztálytársam, a regös indíttatású Timár Sándor gyűjtötte föl az 1950-es évek elején.)

Morvay Péter nagy jelentőséget tulajdonított a levéltárakban rejlő néprajzi anyag feltárásának éppen a recens adatok történeti megalapozására. Szándékozott is egy ilyen célú levéltári kutatócsoportot szervezni. Saját munkásságának eredményei *A magyarság régi táncjai, Történeti adatok a kiskunbalasi levéltárból, A Jász-Kunság XVIII. századi táncélete, Verbunktáncaink kialakulása* stb. című írásaiban olvashatók. Örömmel üdvözölte a *Magyar Népzene Tára* 3. kötetét (Lakodalom), amely a szokás zenei anyagának közlése mellett 231 táncleírást is tartalmazott.

Szenvedélyesen érdekelte a folklór és a magyar nyelv. Tudta, hogy egy-egy helynevünk népiségtörténetünk bizonyítéka (*Kádárta helynevei, Földrajzi nevek szervezett gyűjtése Veszprém megyében a XVIII–XIX. században*). Örömmel üdvözli Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárának* köteteit, s kedvcsinálónak néhány érdekességre hívja föl belőle a figyelmet (*Böngészés egy „új” kincsestárban*). Szembeszáll egyes kutatók romantikus hipotéziseivel, s a realitás talaján marad. Például a Weöres Sándor által is közölt népi abszurd, a Kriza gyűjtötte *Három veréb bat szemmel* kezdetű nonszensz verszet (találós kérdés? Megoldása: *Abbiza*) variánsai Kallós Zsigmond értelmezése szerint egy cseremiszt temetkezési szokásból érthetőek meg. Nos, Morvay nem ért egyet vele. A vers ugyanis „...nem alkalmas arra, hogy belőle pogány őseink temetkezési szertartásának emlékét elemezzük ki” (*Árva borjú anyátlan*).

Mozgalmi tevékenysége közben építi azt a bárkát, amely a bekövetkező kataklizma utáni időkre megmenti a magyar népi műveltséget. Ugyanúgy készül erre a feladatra, mint a politikai téren a népi írók szárszói konferenciájukkal. Munkájára 85 esztendő adatott. Vajon Kőműves Kelemenként dolgozott? Vajon „légvárak voltak ezek a szellemi barikádok? – teszi fel a kérdést Halász Péter. Nem. De a történelem kegyetlen forgószela újra és úra felkapta és szétszórta őket. S Morvay Péternek volt ereje, hogy

[Szemle]

mindig újra felépítse, újból megteremtse a magyarság szellemi önvédelmének egyik lehetséges végvárát”.

A kötet utolsó harmadában (Munkatársak tisztelgése) szereplő írásokban közös, hogy amikor szerzőjük a Morvay Péterrel való megismerkedést s a vele szövődött életre szóló kapcsolatot meséli el, sorra előjönnek a kötet kulcsszavai. Mint amilyenek a regös cserkész, a honismeret, a néprajz, az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom vagy az olyan fényes, tiszta árnyak, mint Karácsony Sándor, Lükő Gábor, Teleki Pál, Kodály Zoltán, Györffy István. Nem lehet Morvay

Péterre emlékezni sem a néprajzi tudományos, sem a szervezői, mozgalmi tevékenységének elhallgatásával. Az emlékezések írói közül többen épp tőle kaptak ösztönzést és segítséget ahhoz, hogy megtalálják életük értelmét, a Péter bácsi által kitűzött célt. És amíg élnek köztünk ilyen emberek, addig reménykedhetünk egy igazabb Magyarország megszületésében.

Köszönet illeti a szerkesztőt, Halász Pétert, ennek a tartalmas, Morvay Péternek méltó emléket állító kötet létrehozásáért.

FEHÉR ZOLTÁN

FEHÉR ZOLTÁN (1931) Bátyán élő néprajzkutató, nyugalmazott főiskolai tanár.

